La intervenció arqueològica als Horts de Can Torras (Castellar del Vallès): un assentament del neolític i un vilatge de l'antiguitat tardana

JOAN-MANUEL COLL RIERA, JORDI ROIG BUXÓ,[1]

1. Situació i descripció del jaciment

El jaciment dels Horts de Can Torras està situat al centre del poble de Castellar del Vallès (Vallès Occidental) a 331 metres sobre el nivell del mar als peus de la serralada Prelitoral, en la vall alta del riu Ripoll. Les coordenades geogràfiques del poble són: 41º37'00'' N – 2º05'25'' E.

El jaciment està configurat per un seguit d'horts, disposats en tres terrasses de cultiu, annexes la plaça Major, amb un terreny format d'argiles i saulons. Aquests horts havien format part de les eres o patis davanters de les masies de Can Torras i Can Boadella (actualment Can Gorina). Aproximadament a uns 50 metres al nord del jaciment es localitza l'antiga plaça Vella del poble, i a uns 100 metres a l'oest, l'edifici de l'església parroquial de Sant Esteve.

Aquest jaciment va ser identificat a finals de la dècada dels anys vuitanta, durant una observació visual del solar conegut amb el nom dels Horts de Can Torras (Coll, Roig, 1987). En aquest espai es podia observar la presència de grans quantitats de panots d'*opus signinum* de paviment, reutilitzats com a marges de feixa. En el punt on es documentaven els trossos de mida més gran s'observaven dues fonamentacions paral·leles d'uns 70 cm d'amplada. Per tot l'entorn s'observaven, entre les terres dels horts, fragments d'*opus signinum*, de dolis i de tègules, a més de ceràmiques baixmedievals i modernes (s. xiv-xviii).

1. ARRAGO, sl.

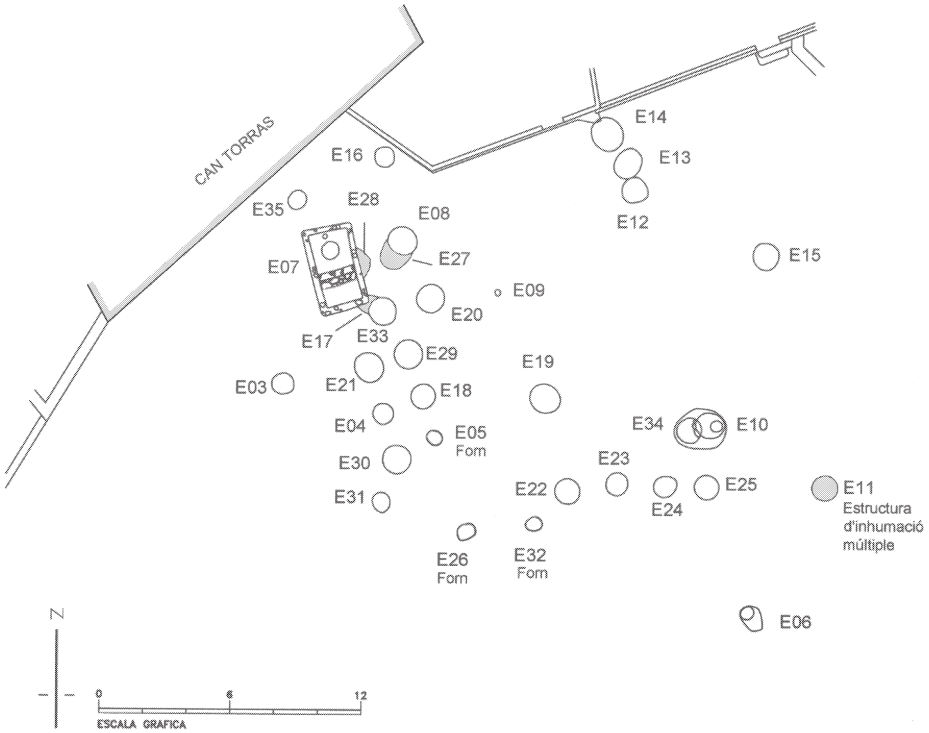

Figura 1. Planta del jaciment dels Horts de Can Torras amb totes les estructures arqueològiques documentades (en gris les restes d'època neolítica, i en blanc les restes de l'antiguitat tardana).

2. La intervenció arqueològica de 2003

Amb motiu de l'elaboració d'un projecte urbanístic en aquest sector per part de l'Ajuntament de Castellar del Vallès, que preveia una remodelació de tot aquest espai d'horts amb l'obertura d'un nou vial i la transformació d'una part del solar en aparcament, es va fer una intervenció arqueològica preventiva per poder valorar i documentar les possibles restes arqueològiques en aquell punt.

Així, durant la segona quinzena del mes de gener de 2003 es va fer un sondeig preventiu, durant el qual es van documentar dotze estructures arqueològiques, atribuïbles inicialment a l'antiguitat tardana, i que van motivar la necessitat de procedir a l'excavació total del jaciment afectat per les obres constructives de l'aparcament.[1]

1. La intervenció arqueològica preventiva es va fer durant els mesos de març i abril de l'any 2003 per part de l'empresa Arqueologia i Patrimoni ARRAGO. L'equip d'excavació va estar format per Joan Manuel Coll i Riera (direcció tècnica), Jordi Roig i Buxó (arqueòleg) i quatre arqueòlegs auxiliars: Raúl Balsera, Gem-

De tota la superfície prospectada i afectada per les obres urbanístiques, uns 4.000 metres quadrats, tan sols ha estat possible localitzar restes arqueològiques en un petit espai d'uns 800 metres quadrats. Aquest està delimitat a l'oest per la casa de Can Torras, al nord per Can Gorina (abans Can Boadella) i al sud pels marges dels horts que donen a la plaça Major.

Així doncs, tenim que el jaciment es troba localitzat a tocar de les actuals masies de Can Torras i Can Gorina, a l'extrem nord-oest del sector dels horts que s'han d'urbanitzar. En aquest sentit, i a partir de la distribució espacial de les estructures arqueològiques, és possible observar com aquestes s'estenen cap a sota de l'edifici de la masia, de manera que la part principal del jaciment s'ha de trobar a l'espai on s'aixequen els casals de Can Torras i Can Gorina. D'aquesta manera, amb aquesta excavació tan sols hem localitzat una part de l'assentament, la que correspon als seus límits sud-est.

L'excavació es va fer en extensió en una superfície d'uns 800 metres quadrats amb un tractament puntual per a totes les trenta-cinc estructures individualitzades. Aquestes es trobaven excavades al terreny natural format d'argiles i saulons. Es va procedir a garbellar els sediments fèrtils d'algunes d'aquestes estructures mitjançant garbells de trama fina. També es van fer mostrejos de flotació de granes i es van recollir mostres de terra i carbons per a analítiques de laboratori posteriors a l'excavació.

2.1. Resultats de la intervenció arqueològica de 2003

Amb aquesta intervenció ha estat possible documentar un total de trenta-cinc estructures arqueològiques pertanyents a dos períodes ben diferenciats:

En primer lloc, tenim quatre estructures prehistòriques, atribuïbles al període neolític. Es tracta de tres cubetes agrupades de planta oval i una sitja isolada reutilitzada com a sepultura, amb quatre individus inhumats conjuntament en un mateix moment.

En segon lloc tenim trenta estructures atribuïbles a l'antiguitat tardana o al període visigòtic (segles VI-VIII). La presència d'un *lacus*, de tres estructures de combustió, junt amb la gran quantitat de sitges i els materials continguts en els seus rebliments ens permeten identificar el conjunt com a part d'un vilatge —*vicus*— d'aquest període, del qual les estructures d'habitació devien desaparèixer a causa dels processos antròpics posteriors al seu abandonament.

2.1.1. *L'assentament del neolític*

Corresponent a aquest període tan sols disposem d'un total de quatre estructures documentades en tota la superfície afectada del jaciment.

Es tracta, en primer lloc, de tres retalls o petites cubetes de planta oval i de poca potència (E17, E27 i E28), que fan entre 10 i 50 centímetres de fondària conserva-

---

ma Busqué, Ricard Oliva i Marcos Rodriguez. Els treballs d'intervenció arqueològica van estar finançats en la seva totalitat per l'Ajuntament de Castellar del Vallès, que va actuar com a promotor dels treballs.

da. Aquests tres retalls, que es localitzen fent una petita agrupació, es troben molt afectats i tallats per estructures de l'antiguitat tardana i pels nivells dels camps de conreu i dels horts d'època contemporània.

El material procedent dels seus estrats de rebliment, força escàs, es redueix únicament a la presència de restes d'argila cuita i de ceràmica a mà amb cordons llisos aplicats en relleu, corresponent a grans recipients tipus tenalla o grans vasos contenidors. Aquest tipus de material permet proposar una datació dins del període neolític sense poder especificar res més, ara com ara, a l'espera de fer-ne l'estudi detallat i les datacions de carboni 14.

La quarta estructura (*E11*), és una sitja de perfil troncocònic i fons pla, amb tres nivells de rebliment. Un estrat inicial d'amortització (UE89) que es diposita al fons de la sitja, amb fauna, malacofauna terrestre, ceràmica i sílex, que indiquen un ús com a abocador un cop la sitja ha perdut la seva funció inicial d'emmagatzematge.

El segon nivell està format per quatre esquelets localitzats en connexió anatòmica dipositats en un mateix pla damunt l'estrat d'abocament del fons de la sitja. A partir del registre d'excavació i de la disposició dels esquelets, podem determinar que es tracta d'una inhumació en grup simultània.

*Figura 2. Estructura 11, sitja reutilitzada com a lloc d'enterrament simultani de quatre individus del neolític mitjà. S'hi observen algunes pedres situades directament damunt dels esquelets que formaven part del nivell de pedres (*UE32*) que segellava l'estructura.*

Figura 3. Estructura 11 amb els quatre individus inhumats a dins la sitja. Els dos adults al centre, l'un d'esquena a l'altre, i els dos individus infantils a cada costat.

Es tracta de quatre individus, dos adults (Ind. 1 - UE85 i Ind. 2 - UE86) i dos infantils (Ind. 3 - UE87 i Ind. 4 - UE88), enterrats conjuntament en un mateix moment a l'interior de la sitja un cop aquesta ha estat amortitzada i parcialment reblerta de terres i de deixalles domèstiques a la seva meitat inferior.

Pel que fa a la distribució dels esquelets a l'interior de la sitja podem determinar que es troben tots junts l'un al costat de l'altre tocant-se entre si. D'aquesta manera tenim els dos individus adults al mig de l'estructura en posició de decúbit lateral amb les cames doblegades i donant-se l'esquena, i els dos individus infantils es troben en els laterals, capiculats respecte als adults i un d'ells de cara a la paret de la sitja, ambdós també en posició de decúbit lateral amb les cames doblegades. D'aquesta manera, els cossos presenten una disposició que va permetre que quedessin encabits a l'interior de la sitja d'una manera més o menys ordenada, tenint en compte les reduïdes dimensions de la mateixa.

A partir de l'estudi de les restes humanes[2] podem determinar que l'individu 1

2. L'estudi de les restes humanes de l'estructura E11 ha estat dut a terme per M. Eulàlia Subirà, Elena Garcia i Isabel Berrocal de la Unitat d'Antropologia, Dpt. de Biologia Animal, de Biologia Vegetal i d'Ecologia de la Universitat Autonòma de Barcelona (Subirà, Garcia, Berrocal, 2004).

Figura 4. Individu 1 (UE85) col·locat en decúbit lateral amb les cames doblegades, corresponent a un adult jove d'entre 18-25 que ha estat diagnosticat com a al·lofís.

Figura 5. Individu 2 (UE86) col·locat en decúbit lateral amb les cames doblegades i d'esquena a l'individu 1. Es tracta d'un adult jove masculí d'entre 25-35 anys.

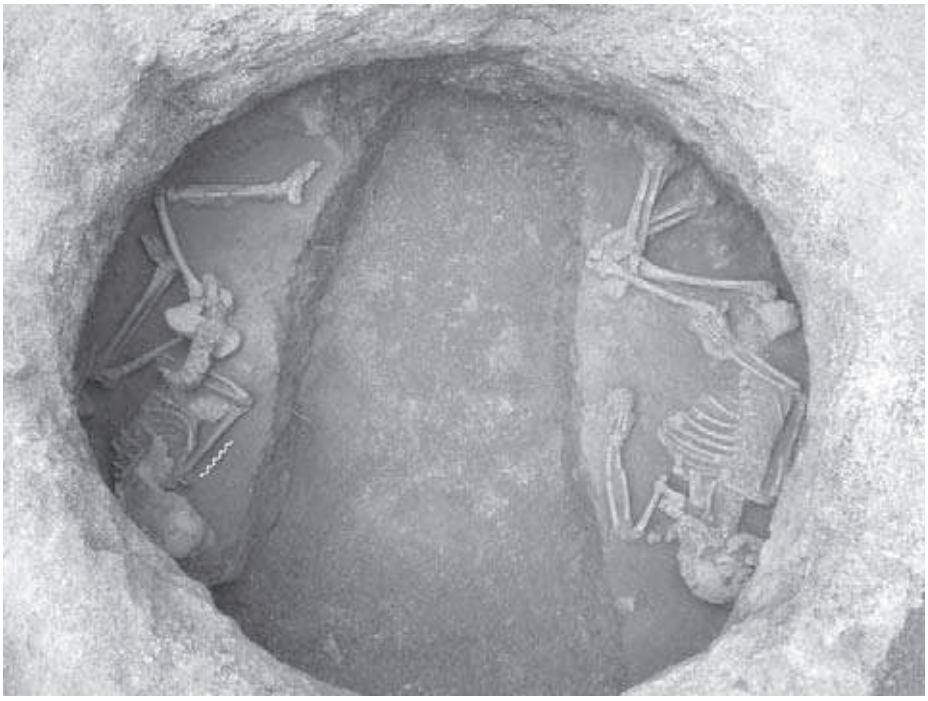

Figura 6. Vista dels dos individus infantils situats a tocar el perfil de la sitja, un cop extrets els esquelets dels dos individus adults. L'individu 3 (UE87) situat en el costat esquerre correspon a un nen d'entre 8 i 9 anys d'edat. Està col·locat de cara a la paret de la sitja en posició de decúbit lateral amb les cames doblegades i separades. L'individu 4 (UE88) situat en el costat dret és una nena d'entre 10-11 anys d'edat.

(UE85) es tracta d'un adult jove d'entre 18 i 25 anys que ha estat diagnosticat com a al·lofís. L'individu 2 (UE86) és un adult jove masculí d'entre 25 i 35 anys, l'individu 3 (UE87) és un nen d'entre 8 i 9 anys d'edat i l'individu 4 (UE88) és una nena d'entre 10 i 11 anys d'edat. (Subirà, Garcia, Berrocal, 2004).

A partir de les disposicions anatòmiques dels esquelets, que insinuen una relació entre els quatre individus en el moment de la inhumació, juntament amb les determinacions de sexes i d'edats, és possible pensar que es tracta d'un grup emparentat. Pel que fa a això, però, davant la impossibilitat d'efectuar l'observació i l'estudi morfològic de caràcters epigenètics que ens en podrien donar informació, no ha estat possible determinar-ho de forma concloent (Subirà, Garcia, Berrocal, 2004).

Respecte a les característiques de l'enterrament ha estat possible determinar que aquest es féu en terra plena, és a dir, la descomposició dels cossos va tenir lloc en un espai ple de terra. En aquest sentit, es va documentar un estrat de rebliment superior de la sitja (UE32), format per grans rierencs i pedres barrejades amb terra dipositades directament damunt dels esquelets i segellant l'estructura.

En aquest estrat es va documentar un vas carenat amb nanses de cinta a la part superior de la peça just per sota de la vora (75% de la peça). Aquest vas estava fragmentat i es va localitzar escampat en diversos punts i cotes dins d'aquest nivell de terres i pedres de cobriment, amb presència de malacofauna marina associada.

Aquest tipus de vas ceràmic permet enquadrar provisionalment el moment de la inhumació dins del període del neolític mitjà, amb paral·lels ceràmics molt semblants al jaciment de la Bòbila Madurell (Sant Quirze del Vallès). Cal tenir en compte, però, que l'estudi detallat de tots els materials arqueològics així com les datacions de carboni 14 encara estan pendents.

Aquest enterrament esdevé singular, d'una banda, per la mateixa morfologia de l'estructura funerària i, d'altra banda, per les característiques de la inhumació en grup i la disposició dels esquelets.

D'aquesta manera tenim que l'enterrament dels quatre individus s'ha fet en una estructura d'emmagatzematge tipus sitja un cop amortitzada i no en una estructura funerària com a tal. En aquest sentit, doncs, si considerem que la seva atribució cronocultural pot correspondre provisionalment al neolític mitjà, ens trobem davant d'una inhumació atípica dins del període.

*Figura 7. Vas carenat amb nanses de cinta per sota la vora atribuïble al neolític mitjà. Es va localitzar fragmentat i escampat dins el nivell de terres i pedres (*UE32*) que cobria els esquelets i segellava l'estructura 11.*

Així doncs, si tenim en compte que els enterraments del Neolític Mitjà al territori del Vallès acostumen a ser individuals i fets en estructures funeràries construïdes expressament per a aquesta finalitat —els denominats sepulcres en fossa—, podem constatar que l'Estructura 11 dels Horts de Can Torras correspon a un cas d'enterrament singular i puntual, potser d'un petit grup emparentat que pot haver mort per causes violentes o per una malaltia epidèmica.

2.1.2. *El vilatge de l'antiguitat tardana*

Corresponent a un assentament de l'antiguitat tardana o de l'època visigòtica (segles VI-VIII dC) ha estat possible documentar un total de 30 estructures arqueològiques. Aquestes es troben agrupades ocupant una superfície d'uns 700 metres quadrats, i correspondrien a la part final de l'assentament pel seu costat sud-est. D'aquesta manera, la concentració de les estructures a tocar de la casa de Can Torras, semblen indicar que la part central del vilatge devia estar situada just a sota del casal.

Pel que fa a les estructures documentades ha estat possible identificar diferents tipus d'estructura a partir de la seva tipologia i funcionalitat. Així doncs, tenim un

Figura 8. Vista de conjunt d'una part de l'assentament amb el lacus *i les sitges de l'antiguitat tardana.*

lacus o dipòsit de líquids, tres estructures de combustió o fornets, tres retalls o cubetes i vint-i-cinc sitges.

El *lacus* (E7), situat a l'extrem nord-oest del jaciment i a tocar de la masia de Can Torras, és de planta rectangular i amida 4 metres de llargada per 2,20 metres d'amplada. Presentava successives fases d'utilització, clarament identificables per les diferents capes d'arrebossats, així com una reparació que va significar l'escurçament de l'estructura mitjançant la construcció d'un mur transversal interior que el va convertir en més petit i amb una planta pràcticament quadrada de 2,25 metres.

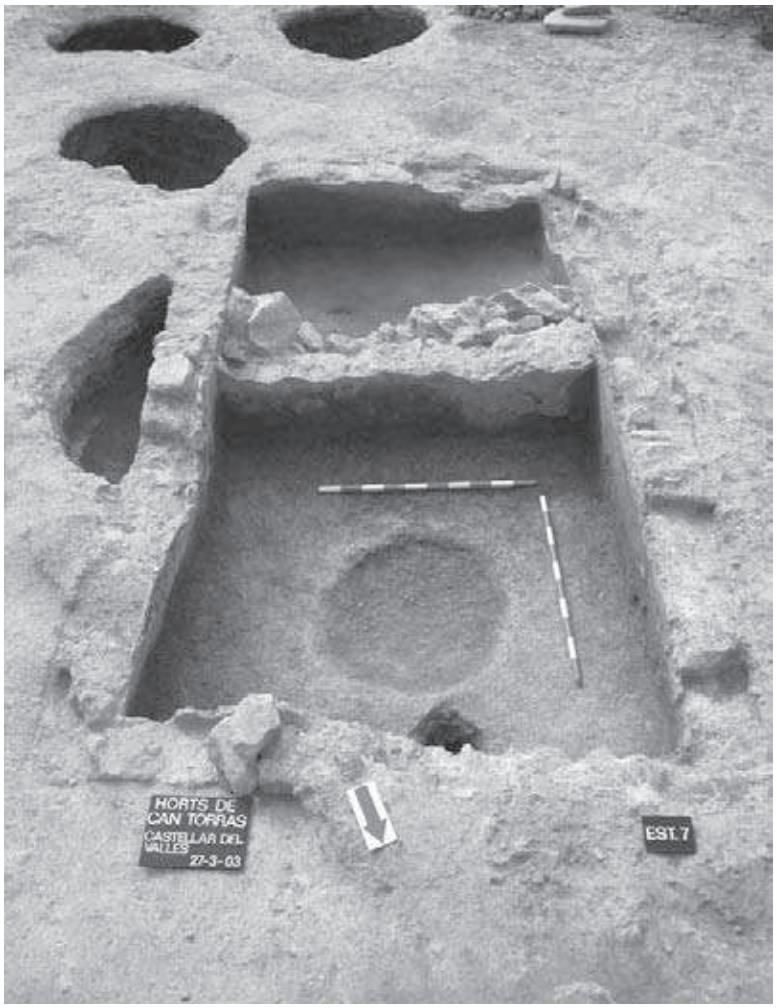

Figura 9. Vista del lacus *i algunes sitges del vilatge de l'antiguitat tardana. S'observa una de les cubetes neolítiques tallada per la paret del* lacus.

Figura 10. Vista del lacus *amb el mur central de reparació i escurçament de l'estructura. A primer terme tenim una sitja d'època visigòtica i a la dreta s'observa una de les cubetes neolítiques tallada per la paret del* lacus.

Els tres fornets (E5, E26 i E32) eren unes estructures molt mal conservades, semiexcavades al substrat geològic de sauló i argila, consistent en retalls ovals, d'uns 60 centímetres de diàmetre, amb el fons i les parets rubefactats per la calor a la qual van ser sotmesos. La part aèria d'aquestes estructures no es va conservar. Per les seves reduïdes dimensions s'interpreten com petits forns de tipus domèstic, tal vegada per coure pa, i que probablement estaven ubicats a l'interior d'alguna edificació o habitatge del poblat.

D'altra banda, es van documentar tres retalls o cubetes de planta irregularment esfèrica, que morfològicament diferien del conjunt de sitges i estructures de combustió. Aquestes estructures estaven excavades en el terreny natural i presentaven un perfil més o menys lenticular, amb un punt on s'intuïa un accés en rampa i una part central de major fondària, a manera d'encaix d'algun tipus de gerra, doli o gran recipient. Una d'aquestes estructures (E10) es va construir segellant i escapçant una sitja precedent; a més, presentava uns nivells de rebliment singulars, amb presència de grans troncs o llates de fusa cremades i caigudes al seu interior, com si haguessin funcionat a manera de coberta de l'estructura.

El conjunt més notable d'estructures estava format per una gran quantitat de sitges, un total de vint-i-cinc, que evidenciaven la base agrària de l'assentament.

Aquestes sitges, excavades al sauló, presentaven un cos troncocònic, lleugerament acampanat, i el fons pla, amb uns diàmetres màxims d'entre els 100 i els 170 centímetres i una fondària conservada d'entre 70 i 180 centímetres, i evidenciaven, d'aquesta manera, que havien estat obertes i reblertes en diferents fases.

En aquest sentit, és possible intuir diferents nivells de circulació on es devien obrir les boques de les sitges al llarg del període de vigència de l'assentament, de manera que es van produir certs rebaixos del terreny al llarg del temps

Els materials arqueològics documentats en els rebliments de les sitges esdevenen especialment interessants, i ofereixen uns contextos atribuïbles plenament a l'antiguitat tardana. D'aquesta manera aquests materials ens permeten il·lustrar els diferents aspectes de la vida quotidiana dels habitants del vilatge.

D'aquest conjunt se'n destaquen els materials d'ús domèstic i funcionalitat culinària, com són els recipients per coure els aliments, corresponents a les ceràmiques reduïdes al torn, característiques del segle VI i inicis del VII, i les ceràmiques elaborades a la torneta i/o a mà, lleugerament més tardanes (segles VII i VIII), amb paral·lels en diferents contextos estudiats al territori del Vallès (Coll, Roig, 1999, 2003). Entre aquestes darreres produccions ceràmiques se'n destaquen les olles, gerres i tupins, alguns d'ells amb motius decoratius pintats característics de les produccions més tardanes dins del període visigòtic.

Un altre material molt interessant localitzat en aquests contextos ha estat el vidre, que si bé esdevé força fragmentari permet identificar diversos fragments de plats tipus *Isings* 116 (variant Conimbriga 1965) i de les copes de tija tipus *Isings* 111, ambdues formes característiques de l'antiguitat tardana.[3]

Així mateix, també destaca la presència d'objectes de ferro, amb algunes peces senceres corresponents a ganivets de cuina, claus i ganxos, així com abundants restes faunístiques corresponents a deixalles domèstiques i a restes d'àpats.[4]

Pel que fa a les característiques del vilatge, podem observar que aquest es devia trobar format per diverses estructures d'emmagatzematge de base agrícola destinades a l'autoconsum dels habitants de l'assentament i que molt probablement es trobaven integrades dins d'estructures aèries construïdes amb materials peribles que no s'han conservat.

D'aquesta manera, també s'observen diferents fases d'utilització i d'amortització de les estructures al llarg dels més de dos-cents anys de vigència de l'assentament, amb una primera fase atribuïble al segle sisè i una segona fase que ha de correspondre al segle setè i part del vuitè.

En aquest sentit, el diversificat registre *ceràmic* i la seva contextualització estratigràfica, permeten distingir clarament aquestes fases d'ocupació del vilatge i ca-

3. L'estudi d'quest material de vidre s'insereix dins de la tesi doctoral en curs de Joan-Manuel Coll i Riera sobre el material de vidre de l'antiguitat tardana.

4. Cal remarcar, com ja s'ha dit abans, que els estrats fèrtils d'aquestes estructures han estat garbellats, mètode que apliquem habitualment a les nostres excavacions (que lamentablement no s'acostuma a aplicar), i que ha permès recuperar una gran quantitat de material significatiu i estudiable.

racteritzar el repertori formal d'aquestes produccions ceràmiques, tenint en compte que es tracta de conjunts de materials nets, sense presència de ceràmiques de cronologies anteriors ni posteriors.[5]

Així doncs, pel que fa al poblat dels Horts de Can Torras, podem determinar que es tracta d'una ocupació sense cap precedent anterior d'època romana baiximperial, si més no, en el mateix espai físic del vilatge, ni tampoc amb una continuïtat posterior d'època altmedieval.

En aquest sentit, la majoria d'aquests assentaments coneguts del territori, responen generalment a unes mateixes pautes d'ocupació, i apareixen de nou en indrets sense un precedent d'ocupació anterior immediat. En algun cas, però, s'ha observat una certa continuïtat d'ocupació d'un mateix indret durant els segles VI-VII, ocupant l'espai adjacent d'una vil·la baiximperial en el cas del jaciment de l'Aiguacuit de Terrassa (Roig, 1999).

Per altra banda, les darreres grans intervencions arqueològiques —d'urgència o preventives— efectuades al territori del Vallès aquests últims deu anys han permès localitzar diversos assentaments d'aquest període. Tanmateix, aquests tipus d'assentaments són encara molt poc coneguts, especialment pel que fa a les seves atribucions cronològiques, vigència d'ocupació, organització espacial i característiques estructurals, així com la seva base productiva i econòmica.[6]

Dins del territori del Vallès coneixem un gran assentament de l'antiguitat tardana excavat recentment que ens serveix com a model del jaciment localitzat als Horts de Can Torras a Castellar del Vallès. Es tracta del vilatge d'època visigòtica de Can Gambús 1 de Sabadell.[7] Aquest vilatge, amb més de tres-centes estructures documentades, esdevé l'assentament rural més complet conegut al territori. La diversitat morfològica de les estructures, amb presència de grans cabanes, àmbits de magatzem semisubterranis, sitges, *lacus* i tombes, permet determinar l'estructura organitzativa del vilatge, amb els espais d'habitació, els àmbits de treball i d'emmagatzematge i l'espai cementirial, amb una vigència d'ocupació que abraça del segle VI al VIII dC (Roig, Coll, 2003 i 2004).

Pel que fa al vilatge dels Horts de Can Torras, cal tenir en compte que tan sols coneixem una part de l'assentament, de manera que no podem saber per ara l'abast i les dimensions que devia tenir el poblat. A partir de la superfície prospectada i excavada i la concentració puntual de les estructures en una determinada zona, amb grans es-

5. L'estudi d'aquest material ceràmic s'insereix dins de la tesi doctoral en curs de Jordi Roig i Buxó sobre les produccions ceràmiques i el poblament de l'antiguitat tardana al territori de la Catalunya central.

6. En aquest sentit, Jordi Roig Buxó està fent una tesi doctoral sobre aquests assentaments que pretén analitzar amb detall i de forma individualitzada el conjunt d'aquests vilatges, la seva estructuració i contextualització històrica, per oferir així una visió de síntesi de l'ocupació del territori i l'organització del poblament entre l'antiguitat tardana i l'època altmedieval (segle VI a l'XI) a la Catalunya central.

7. La intervenció arqueològica al jaciment de Can Gambús 1 de Sabadell s'ha dut a terme de forma ininterrompuda entre el mes d'abril de 2003 i el mes de juliol de 2004 per part de l'empresa Arqueologia i Patrimoni ARRAGO, sota la direcció dels arqueòlegs Jordi Roig Buxó i Joan-Manuel Coll Riera, amb la promoció de la Junta de Compensació del Pla Parcial Can Gambús Polígon B i la coordinació de l'MHS (Roig, Coll, 2003 i 2004).

pais sense ocupar al seu voltant, podem intuir que no es tractava d'un gran assentament rural com els localitzats a la plana central vallesana, tipus Can Gambús.

Ens trobem, doncs, amb un assentament més modest emplaçat en el límit de les planes fèrtils conreables, en el punt mateix on comença la serralada Prelitoral, als peus del cim del Puig de la Creu. D'aquesta manera, l'assentament es localitza concentrat en la darrera extensió plana de la vall alta del riu Ripoll, just on el terreny es comença a elevar i on apareixen els primers afloraments de roca dels faldars de la serralada.

3. Bibliografia

Coll i Riera, J. M.; Roig i Buxó, J. (1987) «Inventari Arqueològic del terme municipal de Castellar del Vallès». *Plaça Vella*, *núm. 16*, Castellar del Vallès.

Coll, J.M.; Roig, Jordi (1999) «Caracterització tècnica i tipològica de la ceràmica reduïda de l'antiguitat tardana (*s.* v-vii) al Vallès (Barcelona)». A: *Actes del V Curs d'Arqueologia d'Andorra – IV Congrés Europeu sobre Ceràmica Antiga*. Govern d'Andorra, 1999, *p*. 59-68.

Coll, J.M.; Roig, J. (2003) «*Cerámicas reducidas* de *cocina* de la *antiguedad tardía* en la Catalunya Oriental (*siglos V-VII*)». A: *VIIe Congrès International sur la Céramique Médiévale en Méditerranée, 11-16 octobre 1999, Thessaloniki. Athènes*, 2003, *p*. 735-738.

Farnoux, C. (1995) «*Le fond* de *cabane merovingienne comme fait culturel*». *L'habitat rural du Haut Moyen Age*, *Rouen*, *p*. 29-44.

Roig i Buxó, J. (1999).- «Vil·la i assentament de l'Aiguacuit (Terrassa)», *Del romà al Romànic, la Tarraconense Mediterrània dels segles IV al X*, Enciclopèdia Catalana, Barcelona 1999, *p*. 139-140.

Roig, J. - Coll, J.M. (2003) «El vilatge d'època visigòtica de *Can Gambús* (segles *VI-VIII*)». A: *Jornades d'Arqueologia 2002-2003. Intervencions arqueològiques i paleontològiques a les comarques de Barcelona (2001-2003)*. St. Boi de Llobregat. [En premsa.]

Roig, J.; Coll, J.M. (2004) «El vilatge d'època visigòtica de *Can Gambús* 1 de Sabadell». *Fullet del dia Internacional dels Museus 2004*, Museu d'Història de Sabadell, Sabadell 2004.

Subirà, M. E.; Garcia, E.; Berrocal, I. (2004) *Informe de les restes humanes recuperades a l'estructura 11 d'Horts de Can Torras (Castellar del Vallès, Vallès Occ.)*. Bellaterra: Universitat Autònoma de Barcelona, Unitat d'Antropologia, *Departament* de Biologia Animal, de Biologia Vegetal i d'Ecologia, juliol de 2004.

Vigil-Escalera Guirado, *A*. (2000) «*Cabañas* de *época* visigoda: *evidencias arqueológicas del sur de Madrid.* Tipologia, *elementos* de *datación y discusión*», *AespA, 73*, *núm.* 181-182, *p*. 223 a 252.